

wat zich daags tevoren in de buitenwijken en in Schiedam had afgespeeld: huis aan huis werd, al van vier uur 's morgens af, het 'Bevel' afgegeven, van zeven uur af reden de luidsprekerwagens rond, er werd (ter intimidatie) veel geschoten¹, talrijke mannen, hoofdzakelijk door angst gedreven (ook weer door de angst voor verraad), handelden conform het 'Bevel' en zij die zich buiten opstelden of die gevonden werden bij de huiszoekingen (deze waren ook in het centrum maar zelden ruw en veelal oppervlakkig), werden eerst naar concentratiepunten gebracht en vervolgens vandaar, steeds onder bewaking, naar vier grote verzamelplaatsen: de Heineken Brouwerij, het Nenijs-terrein, de Beurs en het Centrale Belastinggebouw.

Zowel op vrijdag als op zaterdag zou op al die verzamelplaatsen (er waren er in totaal tien, t.w. vier in het centrum, drie in Rotterdam-Zuid en drie in de buitenwijken benoorden de Maas) het onderzoek van de vrijstellingspapieren plaatsvinden en ook zouden er Duitse artsen aanwezig zijn om personen op medische gronden naar huis te sturen. Van die opzet kwam niet veel terecht. Veelal kon men met op zichzelf geldige papieren niet tot de weinige Duitsers doordringen die vrijstelling konden verlenen (er zijn er in totaal slechts 300 verleend²) en, schrijft Sijes: 'Alleen mensen met zeer duidelijke gebreken en diegenen die in het bezit waren van een kaart van het tbc-consultatiebureau, hadden kans afgekeurd te worden. In de meeste gevallen werd echter nauwelijks gekeken naar hen die zich bij de Duitse arts met een doktersverklaring of voor eventueel onderzoek meldden.'³ Op één verzamelplaats verklaarde een Duitser in een toespraak dat maagkwalen en hartaandoeningen niet als ziekten werden erkend.

Verscheidene verzamelplaatsen leenden zich allerminst voor het verblijf gedurende geruime tijd van duizenden mannen. Zeker, een groot deel van hen die op vrijdag respectievelijk zaterdag in Duitse handen vielen, werd nog diezelfde dag afgevoerd, maar dat gold niet voor allen. Velen moesten op de verzamelplaatsen overnachten: bijvoorbeeld in de hallen, badcellen en kleedkamers van het Feyenoord-stadion, op de drijfnatte vloeren van havenloodsen en in de tochtige ruimten van het

¹ Op 10 en 11 november samen werden in Rotterdam vijf personen door het schieten gedood; één werd gewond. ² In een rapport aan Goebbels d.d. 16 november '44 (tekst in Sijes: *De razzia van Rotterdam*, p. 256-58) beklagde Liese zich er over, 'dass vielfach Vertreter deutscher Dienststellen nicht mehr im Interesse des Reiches denken und schon stark 'verholländert' sind' — hun verzoeken om méér vrijstellingen te verlenen had hij afgewezen. ³ A.v., p. 128.